

Mladen Medar

UDK 821.163.42-94.09
Pregledni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 9. 10.2014.

PRIMJERI DNEVNIČKIH ZAPISA IZ RATOVA S NAGLASKOM NA DOMOVINSKOM RATU 1991. – 1995. I ZBIVANJIMA U BJELOVARU

*Vrijeme prolazi, a zaborav kuca na vrata.
Dnevnik je pogodna utvrda za pokušaj otpora
i toj prolaznosti i tim otkucanjima.*

(Josip Pavičić, „Ako smo šutjeli, što je ovo?
Dnevnik 1973./1974./1975.“, Zagreb, 2010.)

Sažetak

Uvodno se kao primjeri pisanja dnevnika navode oni svjetski poznatih osoba: Anne Frank, Andréa Gidea i Thomasa Manna, zatim od hrvatskih autora dnevnik pripadnice ilirskog pokreta Dragojle Jarnević te dnevnici Bjelovarčanina Josipa Pavičića. Za potrebe ove teme napravljen je uvid u dnevnike iz Prvog svjetskog rata, i to Carske i kraljevske Varaždinske pješačke pukovnije br. 16 sa sjedištem u Bjelovaru te one Ise Kršnjavog, Ive Vojnovića i Miroslava Krležu. U vrijeme Drugoga svjetskog rata osobito se ističe Josip Horvat, zatim opet Miroslav Krleža i Vladimir Dedijer, iz čijih se dnevnika donose kratki citati.

Domovinski rat tema je dnevnika dvojice književnika: Antuna Šimunića i Stjepana Tomaša iz Osijeka, a Martin Barić donosi zapise onih koji su četiri godine napadali Karlovac. Za Bjelovarsko-bilogorsku županiju i njezina rubna područja ratna svjedočanstva nalazimo – djelomično u obliku dnevnika – u knjigama Nikole Ivkanca i Stjepana Ivanića, a posebno se ističe dnevnik liječnice Marice Topić Sinjaković.

Autor u ovom radu svjedoči o zbivanjima u Bjelovaru u vrijeme Domovinskog rata od početka napada na Bjelovar u nedjelju, 29. rujna 1991. i razvoja događaja sljedećih dana, i to na temelju zapisa iz knjige Zorana Filipovića *Dnevnik smrti 1991.* te onih iz svoje vlastite knjige *Bjelovarski ratni tjedan – dnevnički zapisi 1991.*, a osvrće se i na tri događaja koja u svojoj knjizi nije registrirao.

Nakraju se citira ulomak iz dnevnika prognanice iz Vukovara Anice Marić u kojemu opisuje zaustavljanje vukovarskog konvoja autobusa u Bjelovaru i njezina proživljavanja toga bjelovarskog dana.

Ključne riječi: Bjelovar; dnevnički zapisi; Prvi i Drugi svjetski rat; Domovinski rat.

Uvod

U predgovoru knjige koja je od svojega prvog objavljivanja prevedena na sve svjetske jezike i koja je doživjela doslovno golem broj izdanja (samo na hrvatskom i srodnim jezicima između 1969. i 2000. godine objelodanjena je najmanje jedanaest puta), a radi se o dnevniku židovske djevojke Anne Frank (puno ime Annelie Marie), rođene 1929. godine, jedne od brojnih žrtava nacističkog terora ubijene u koncentracijskom logoru Bergen Belsen 1945. u šesnaestoj godini života), vođenom od nedjelje, 14. lipnja 1942. pa do utorka, 1. kolovoza 1944. godine, humanitarka i političarka Eleanor Roosevelt, supruga jednog od predsjednika SAD-a, napisala je: „To je jedan od najumnijih i najpotresnijih komentara o ratu i njegovu djelovanju na ljudska bića“ koji ju je „učinio intimno grozno svjesnom najvećeg od ratnih zala – degradacije ljudskog duha“¹. A sama Anne uvodno ostavlja zapisanu sljedeću nadu obraćajući se dnevniku kao svom najboljem prijatelju: „Nadam se da ćeš mi biti velika podrška i utjeha“.

Ne mali broj velikana svjetske književnosti i kulture pisao je dnevnik, npr. jedna od najistaknutijih osoba francuske književnosti André Gide ili njemački nobelovac, književnik Thomas Mann, koji će 11. veljače 1934. u svom dnevniku napisati – baš poput Anne Frank – da su dnevnički zapisi „često utjeha i pomoć“².

U Hrvatskoj, u 19. stoljeću, prva autorica dnevnika, knjige koja nosi upravo taj naslov, jest Dragojla Jarnević, učiteljica i spisateljica, ili – kako se sama predstavljala, „ilirka iz Karlovca“.

Dnevničke zapise godinama je, od 1887. do 1919., iscrpno bilježio i hrvatski povjesničar umjetnosti i slikar Izidor (Iso) Kršnjavi, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu tadašnje Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, obuhvaćajući i razdoblje Prvoga svjetskog rata.

Kad je riječ o našim najistaknutijim književnicima, objelodanjeni su dijelovi dnevničkih zapisa dubrovačkog književnika Ive Vojnovića, osnivača moderne hrvatske drame (koji je, po kazni koju mu je odredio ban Khuen Héderváry, radio 1888. u Križevcima, a 1889., kao adjunkt I. klase, na sudu u Bjelovaru), iz kojih saznajemo da je u nedjelju, 26. srpnja 1914., kada je proglašena mobilizacija, on, kao nepoćudna osoba, završio u garnizonskoj tamnici *Molo* u Dubrovniku³, te, naravno nekoliko knjiga dnevnika Miroslava Krleže (koji će u njima ovjekovječiti i svoje boravke u Bjelovaru 1905. i 1960. godine). Uz njih navodim još samo novinara, književnika i nakladnika Bjelovarčanina Josipa Pavičića, koji je do sada objelodanio tri knjige svojih

¹ *Dnevnik Anne Frank*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 5.

² Thomas Mann, *Dnevnici 1933. – 1934.*, Matica srpska, Novi Sad, 1980., str. 280.

³ Mirko Žeželj, *Gospar Ivo*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1977.

dugogodišnjih dnevnčkih zapisa⁴ (zapise za razdoblje 1991. – 1995. još nije objelodanilo, ali – prema informaciji dobivenoj od samog autora – i to važno razdoblje bit će ukoričeno u jednoj od sljedećih knjiga njegovih dnevnika).

Za potrebe ove teme ostvaren je uvid u dvije vrste dostupnih mi dnevnčkih zapisa: onih koji su pisani po službenoj dužnosti, uglavnom na ratištu, i onih koji su pisani iz duboke unutarnje potrebe, zapisa doživljenih i duboko proživljenih događaja na ratištima i u opkoljenim i granatiranim gradovima, iz psiholoških razloga, ne samo zbog određene katarze njihovih autora već i zbog spontane želje i potrebe da sva ta događanja ostanu zapisana perom suvremenika i očevidaca zbivanja kao originalan, izvorni dokument jednog vremena (iako se često kod tih drugih subjektivnost ne može izbjeći).

Prvotno sam se ograničio isključivo na teme iz Domovinskog rata, međutim, zbog istovjetnih događanja, sudbina, proživljavanja i vrlo sličnih svjedočanstava registriranih na isti način – iz dana u dan pod nadnevcima, dakle u obliku dnevnčkih zapisa, neminovno se ukazala potreba za uvidom i u dnevnike iz Prvoga i Drugoga svjetskog rata, opise kojih donosim samo kao kratak i nuždan uvod u glavnu temu.

1.

Prvi poznati nam službeni ratni dnevnici odnose se na vojno djelovanje pripadnika Carske i kraljevske Varaždinske pješačke pukovnije br. 16 sa sjedištem u Bjelovaru u Prvome svjetskom ratu, koje je, najvećim dijelom po službenoj dužnosti, vodio pukovnik Raimund Budiner, a nakon njega i nekolicina drugih časnika. Nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a objelodanjeni su u prijevodu na hrvatski u dvije knjige, a u nakladi Državnog arhiva u Bjelovaru. U njima su registrirani događaji od 26. srpnja 1914. („U 1 h pristigla je naredba o mobilizaciji. Mobilizacija je za pukovniju proglašena u 5 h 30“ Raimund Budiner) do 23. lipnja 1918. („1395. dan mobilizacije. U klancu umjerena topnička paljba. Satnik je Pokorny premješten u 116. pješačku pukovniju“. Berger m.p. bojnik). Urednik tog izdanja, ravnatelj bjelovarskog Državnog arhiva Ž. Pleskalt, u predgovorima oba dijela te knjige sažeto opisuje ratni put i bitke u kojima su sudjelovali pripadnici spomenute pukovnije.⁵ (slika 1, 2).

Ali, *pendant* njima, vođen istodobno, opisujući iste događaje ali iz pera privatne osobe, ratni je dnevnik učitelja u Hagnju i Klokočevcu Đure Radakovića (rođenog u

⁴ Josip Pavičić, *Ako smo šutjeli, što je ovo? Dnevnik 1973./1974./1975.*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2010.; Isti, *Kraj novina. Dnevnik 1976./1977./1978.*, Zagreb, 2010.; Isti, *Ponedjeljak u jutro. Dnevnik 2005./2006./2007.*, Zagreb, 2008.

⁵ *Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16*, knj. 1 i 2, Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar, 2004.

Slika 1. Naslovnica *Ratnog dnevnika C. i k. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16* sa sjedištem u Bjelovaru tiskanog u Beču 1917.

Slika 2. Naslovnica prve knjige prijevoda rukopisa toga ratnog dnevnika u nakladi Državnog arhiva u Bjelovaru iz 2004.

Rovišću kraj Bjelovara 1885., a umrlom u Daruvaru 1950. godine), koji je bio vojnik te pješačke pukovnije. Najprije na cigaretnom papiru, a zatim i u notesu, opisuje ratna događanja po datumima, a zatim i osobna proživljavanja kao ratni zarobljenik, od proglašenja mobilizacije 26. srpnja 1914. do 28. listopada 1916. (u poglavljima *Bitka na Drini; Dnevnik zarobljenika; Godina 1916.*⁶

Dnevnik Ise Kršnjavog, pod naslovom *Zapisci – iza kulisa hrvatske politike*, objavljen je u Zagrebu u dvije knjige 1986. godine.⁷ On o ratnim zbivanjima u Zagrebu, ponekad opširnije, ponekad šturo, piše npr.: „Jučer oko podneva jedan je neprijateljski zrakoplov nadlijetao grad. Kružio je gotovo cijeli sat povrh raznih četvrti grada, izbacivao letke, a zatim je nesmetano odletio.“ (25. lipnja 1918., knj. 2, str. 798). Zatim.: „Danas, u subotu uveče, pojavila su se posebna izdanja što objavljuju saopćenje

⁶ „Ratni dnevnik Đure Radakovića“, u: *Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16*, knj. 2, str. 270-288.

⁷ Iso Kršnjavi, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knj. 1 i 2, Mladost, Zagreb, 1986.

da centralne sile prihvaćaju sve Wilsonove točke i mole za primirje da bi zaključile konačan mir.“ (5. listopada 1918., knj. 2, str. 804). Ali 28. listopada 1918: „Sada, u pola jedanaest noću, odjekuju pojedinačni hici i cijeli plotuni. Bog zna što se događa! Što li će nam donijeti sutrašnji dan.“ (knj. 2, str. 808).

Što se književnika Miroslava Krleže tiče, on je na određen način utjelovljenje i vojnika i građanina, jer je pohađao kadetsku školu u Pečuhu, a zatim glasovitu vojnu akademiju *Ludoviceum* u Budimpešti, iz koje je, prekinuvši studij, pobjegao 1913. godine. Mobiliziran je 1915. i poslan na istočnoeuropsko bojište, u Galiciju, ali tamo ostaje kratko jer zatim, zbog narušena zdravlja, do kraja rata boravi po vojnim bolnicama. U svojim novelama prije svega opisuje razdoblje Prvoga svjetskog rata: u zbirci pripovijedaka *Hrvatski bog Mars* (važno je napomenuti da je hrvatsko vojno nazivlje koje Krleža upotrebljava u *Hrvatskom bogu Marsu* ušlo ponovno u uporabu s ostvarenjem suverene hrvatske države!) impresivno i vjerodostojno ocrtava ratno bezumlje i tragične sudbine hrvatskih domobrana poslanih u klaonicu istočnog bojišta, tj. u Galiciju – npr. u noveli *Bitka kod Bistrice Lesne* te u naturalističko-psihološkoj drami u 3 čina *U logoru* (ili *Galicija*), u kojoj opisuje zbivanja i proživljavanja hrvatskih časnika na austro-ugarskoj fronti 1916. godine u samo jednoj jedinoj noći.

Ali u svojim dnevnicima samo se povremeno dotiče i ratnih zbivanja na vrlo štur, uzgredan, naravno sebi svojstven, „krležijanski“ način, kako u vrijeme Prvog, tako i u vrijeme Drugog svjetskog rata. Tako 23. rujna 1917. on ratnu atmosferu daje naslutiti sljedećim riječima: „Vraćam se pognute glave, iz daljine topovi. Noću i danju, danju i noću, topovi iz daljine. U nervima i svijesti.“⁸

I tako povremeno kroz cijele dnevničke zapise, tu i tamo dajući naslutiti da se radi o ratnom (ne)vremenu Prvoga svjetskog rata. Ali sasvim direktno daje svoje mišljenje: „Ovaj rat kao objavljenje nasilja i slijepe volje (...) ovaj rat je bolest koja će zadaviti mnoge smione misli, a konačno, na kraju igre, smione misli zadavit će ovaj rat, jer ovo ludilo nije nikakav ferment, nego najbanalniji kriminal koji spada pod udar isto tako banalnih kaznenih zakona.“⁹

2.

Kod M. Krleže nalazimo i zapise iz Drugoga svjetskog rata, uglavnom i dalje šturo i ne baš direktno, gotovo ništa od preciznih opisa događaja kao primjerice kod Krležina suvremenika, kulturnog povjesničara, publicista i kroničara Josipa Horvata (autora kapitalnog djela u dva sveska *Kulturna povijest Hrvata kroz tisuću godina*,

⁸ Miroslav Krleža, „ Iz davnih dana. Fragmenti dnevnika iz 1916-1917-1918-1919“, *Forum*, god. XI, knj. XXIII, br. 3, Zagreb, 1972., str. 310.

⁹ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1914.-17*, NIŠP „Oslobođenje“ Sarajevo i Izdavačko poduzeće „Mladost“ Zagreb, Sarajevo, 1977.

Politička povijest Hrvatske, Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939. i dr.), dijelove čijeg dnevnika *Preživjeti u Zagrebu 1943. – 1945.* citiram, nakon Krleže, u nastavku ovog poglavlja.

Tako 22. lipnja 1942. Krleža navodi: „Godine 1942. rana je otvorena. Sava ne teče više iz Kranjske nego iz Reicha. Reichenburg, Rimske Toplice, Brežice i Krško danas su pod svastikom. Kod Samobora je granica njemačkog Reicha. (...)“

A 8. srpnja 1942.: „Ovi dosadni starkerle generali šalju u smrt dnevno čitave bataljone, regimente, brigade i divizije mladića...“¹⁰

Ali zato ratna zbivanja te iste godine iscrpno opisuje u posebnom poglavlju *Kalendar jedne bitke godine 1942.* (str. 273-365) prateći bitku za Staljingrad. U to poglavlje uključuje i sudjelovanje hrvatskih regimenti na stranim ratištima u brojnim bitkama, pod naslovom *O hrvatskoj vojničkoj slavi* (str. 350-365), i to od vremena carice Marije Terezije u 18. stoljeću (dodajem: koja je iz vojno-strateških razloga, prema savjetu generala topništva Filipa baruna von Becka, utemeljila Bjelovar 1756. godine upravo na ovome mjestu – danas je to zaštićena povijesna jezgra grada). Prema Krležinu mišljenju, svrha je rata „nametanje svoje volje, a sredstvo: uništenje protivnika. Protivnik je svatko tko se opire našoj volji. Vrlo jednostavno. Kako se to ostvaruje? Ratom. Bitkama. Topovima. Sabljama (...)“. No on se u ovom poglavlju, rekoh, uglavnom bavi staljingradskom bitkom. Rijetko o zbivanjima u Zagrebu, o ostalim mjestima u Hrvatskoj – ništa...

I dok su Krležini dnevници dio književnosti, Horvatovi su, pod naslovom *Preživjeti u Zagrebu 1943. – 1945.*¹¹, publicistika, prepuni autentičnih, vjerodostojnih podataka o dnevnim ratnim zbivanjima. Kod Krleže u gomili stranica, rečenica, riječi i bezbrojnih podataka teško nalazimo, ali zato lako vadimo, dvije-tri informacije o ratu, kod J. Horvata ima ih danomice i teško je izabrati primjer s kojim bih napravio paralelu sa stanjem u Domovinskom ratu. Ali, gotovo sve je to slično: i uzbune, i preleti aviona, i bombardiranja Sarajeva, Dubrovnika, odlasci u skloništa, strahovi, sumnje, nadanja... Nevjerica da je rat prestao... Bjelovar ne spominje.

Kod Horvata 30. studenoga 1943. nalazimo podatak da „u Sarajevu, jučer bombardiranom, ima oko 800 žrtava, mrtvih, teško i lako ranjenih, 68 kuća srušeno. Dan prije bombardirani Zadar, Šibenik, Dubrovnik, odnosno Lapad. Gotovo nigdje nisu pogođeni vojnički ciljevi.“ I zaključno se pita: „Uostalom, što je danas vojnički cilj?“ (str. 21).

Ali, u istom dnevniku bilježi 17. travnja 1944. (str. 93) simptomatičan podatak: „Beograd je jučer zaista bombardiran, i to nekoliko puta. Sokolić je čuo da su u Be-

¹⁰ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1933-42, NIŠP „Oslobođenje“ Sarajevo i Izdavačko poduzeće „Mladost“ Zagreb, Sarajevo, 1977.*

¹¹ Josip Horvat, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943. – 1945.*, Sveučilišna naklada „Liber“, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.

ogradu ljudi pljeskali u kinu kad se prikazivao žurnal o bombardiranju Zagreba. Mržnja u dušama bit će najteža posljedica rata kod ljudi.“

Iz ovog razdoblja, razdoblja Drugoga svjetskog rata, u ovome mi je trenutku poznat još samo dnevnik Vladimira Dedijera, srpskog povjesničara, publicista i političara, neposrednog sudionika ovoga rata koji u svom dnevniku samo jednom spominje Bjelovar, i to u utorak, 24. ožujka 1942., nalazeći se u Foči: „(...) Uveče smo išli kod zarobljenih domobrana. Ima ih oko 60, većinom seljaka iz okolice Bjelovara, Sarajeva i nešto iz Dalmacije. (...) Ovi od Bjelovara kažu 'da su se komunisti u njihovom kraju tukli s ustašama i ubili šest-sedam'“¹²

3.

Vladimir Stojsavljević svojim je romanom *Ljetni dnevnik rata* prvi koji je – iako bez uvriježenih dnevnikačkih nadnevakata – ocrtao ratnu atmosferu u Zagrebu 1991. godine.

Književnik Antun Šimunić, Đurđevčanin koji je tada bio zaposlen u knjižnici Kliničkog bolničkog centra Osijek, a s kojim sam u to ratno doba gotovo danomice razgovarao telefonom i izmjenjivao pisma (a ne SMS poruke – mobitele u to vrijeme još nismo imali!) i čijim sam citatom iz jedne od njegovih upućenih mi razglednica započeo i svoj bjelovarski ratni dnevnik, svoj je dnevnik također iz 1991. godine, od utorka, 25. lipnja do srijede, 10. srpnja, objavio na dva mjesta: najprije u *Hrvatskoj književnoj smotri „Ognjište“*, a zatim 1992. godine u knjizi *Sto hrvatskih pisaca '92*.¹³

Dnevnik književnika Stjepana Tomaša s dirljivim naslovom *Moj tata spava s anđelima* koji je najprije objelodanila zagrebačka Mladost 1992. godine, dvije godine kasnije doživio je i svoje ponovljeno, nadopunjeno izdanje, objelodanjeno u nakladničkoj kući Alfa pod naslovom *Mali ratni dnevnik*. U njemu obrađuje stanje i težak život u vrijeme Domovinskog rata krajem ljeta i ujesen 1991. godine (piše: „Moram završiti ovaj dnevnik iz opkoljenog /ali neosvojenog/ grada“ – također se radi o Osijeku, nap. M.M.). Ovo izdanje s razlogom je uvršteno u obveznu školsku literaturu.¹⁴

Među dnevnicima koje navodim u ovom članku posebno se ističe (ili bolje rečeno – odudara!) samo jedan koji mi je u ovom trenutku poznat, jer je pisan s „one druge strane“. To je *Radna beležnica* zapovjednika Teritorijalne obrane tzv. Republike Srpske Krajine, tj. načelnika sigurnosti 5. brigade Teritorijalne obrane Vojnić. Ti se

¹² Vladimir Dedijer, *Dnevnik* (drugo izdanje), Beograd, 1951., str. 88.

¹³ Antun Šimunić, *Ratni dnevnik iz Osijeka, Ognjište, hrvatska književna smotra* br. 3, Karlovac, 1991., str. 37-41; isti, *Ratni dnevnik iz Osijeka*, u: *Sto hrvatskih pisaca '92*, Matica hrvatska Zaprešić i Croatia Press Multimedia Zagreb/Bonn, Zaprešić i Zagreb, 1992.

¹⁴ Stjepan Tomaš, *Moj tata spava s anđelima. Dnevnički zapisi*, Mladost, Zagreb, 1992. (nadopunjeno, ponovljeno izdanje pod naslovom *Mali ratni dnevnik*, Alfa, Zagreb, 1994.).

službeni dnevnički zapisi odnose na područje Karlovca, događaji su nanizani po datumima, uglavnom tijekom cijele 1992. godine. Objelodanjeni su u knjizi Martina Barića *Ratni dnevници komšija*, koja sadrži i zapovijedi, planove napada, fotografije, razne zapise te detaljan popis pripadnika svih srpskih paravojnih postrojbi koji su pune četiri godine napadali Karlovac.¹⁵ U trenutku pisanja ove knjige – prema riječima samog autora u našem nedavnom telefonskom razgovoru (u petak, 16. svibnja) – ova je građa bila privremeno smještena u Državnom arhivu u Karlovcu, a danas se čuva u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu.

4.

Tako dolazimo na ovo naše područje, područje Bjelovarsko-bilogorske županije i njezina rubna, susjedna područja, tj. mjesta izložena ratnim razaranjima, koja samo spominjem u kontekstu objavljene, raspoložive literature, odnosno objelodanjenih knjiga s temom ratnih dnevnčkih zapisa s osobitim osvrtom na zbivanja u Bjelovaru.

Poglavlje *Opis bojnog djelovanja po nadnevcima* dnevničke, zapravo bilješke iz razdoblja 13. listopada 1991. – 29. prosinca 1991., te pojedina poglavlja koja su precizno datirana i mogu imati karakter dnevnika nalaze se u knjizi sjećanja na Domovinski rat Nikole Ivkanca.¹⁶ Radi se o službenim podacima koje je trebalo registrirati. Knjiga je prepuna službenih dopisa, fotografija i novinskih članaka, ali se istodobno radi – kako će sam autor navesti – o memoarskim zapisima. Podatci se odnose na napade zrakoplova na Daruvar, Sirač i širu okolicu, a navode se i oni o pakračkoj bojišnici. Izvješća s prve crte bojišnice autor je, kao zapovjednik, slao kako Kriznom štabu Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske i kriznom štabu zapadnoslavonsko regije tako i Kriznom štabu Policijske uprave bjelovarske (Bjelovar se u toj knjizi spominje 38 puta).

Zapovjednik 105. brigade Hrvatske vojske brigadir Stjepan Ivanić u svojoj knjizi *Da se ne zaboravi – 105. brigada HV-a u Domovinskom ratu 1991. – 1992.* objavio je svoja sjećanja, zapažanja i ocjene, a djelomično i dnevničke zapise, od osnutka te bjelovarske brigade do završetka njezina ratnog puta na bojištima zapadne i istočne Slavonije.¹⁷

¹⁵ Martin Barić, *Ratni dnevници komšija*, Gradska knjižica „Ivan Goran Kovačić“ Karlovac, Karlovac, 2009.

¹⁶ Nikola Ivkanec, *Moja sjećanja. Domovinski rat '91.-'95. Glina – Daruvar – Pakrac, Čazma, Daruvar, Pakrac*, str. 144-145.

¹⁷ Stjepan Ivanić, *Da se ne zaboravi – 105. brigada HV-a u Domovinskom ratu (1991. – 1992.)*, Udruga 105. brigade HV-a, Bjelovar, 2006.

Liječnica Marica Topić Sinjaković u svojim zapisima *Tri moja pakla: bila sam liječnica u ratu – crtice iz dnevnika* opisuje zbivanja i svoju aktivnost uglavnom na područjima Pakraca, Lipika, Kusonja... A 22. kolovoza 1991. ostavlja i svoj intimni zapis o razlozima pisanja svog dnevnika: „Nisam ja Ana Frank, ali želim sačuvati od zaborava sve ove prekrasne ljude, ove crtice povijesti koju su stvarali ti golobradi, nenaoružani dečki, sa srcem velikim kao nebo koje su ugrađivali u slobodu ove naše lijepe domovine, moje domovine, domovine svih dobrih ljudi.“¹⁸

Ali u tom istom dnevniku, pod nadnevkom 29. rujna 1991., kada se nalazi u Čakovcu, nema ni riječi o napadu na Bjelovar (ne vjerujem da se o tome nije saznalo i u Čakovcu, jer ta je vijest objavljena i u udarnom dnevniku HTV-a). Jedino 6. prosinca iste godine kaže: „Ali mi smo bili tu, za naše Lipičane, za naše Pakračane, za naš Bjelovar (istaknuo M.M.), Požegu, Pitomaču, Križevce, Garešnicu, za Daruvar, Koprivnicu, Varaždin, Kutinu, Samobor, Zagreb, za našu Hrvatsku, za sve njene branitelje. Bili smo liječnici – dragovoljci. OVO POSVEĆUJEM SVIMA NJIMA.“

No postoji osoba koja u svom dnevniku kojim je 1991. godine obuhvatila zbivanja u cijeloj Hrvatskoj, svugdje gdje se osobno i pogibeljno našla, zatimivši sve strahove, izvješćujući za strane medije s brojnih ratišta u Hrvatskoj, opisuje i svoj doživljaj Bjelovara 29. rujna 1991.

To je Zoran Filipović koji je u svojoj potresnoj knjizi svjedočanstava *Dnevnik smrti 1991.*, u prvog godini agresije na Hrvatsku, opisao 29. rujna 1991. i svoje putovanje puno neizvjesnosti od Vukovara preko Nuštra, Đakova i Donjeg Miholjca, odakle je krenuo put Zagreba morajući proći kraj Bjelovara (slika 3). O tome piše uglavnom kratkim odsječnim rečenicama, ali jezgrovito, sljedeće:

„Nismo imali nikakvih problema na putu. Do Bjelovara. Kada smo se približili Bjelovaru, u zraku sam osjetio miris baruta. Jak, oštar miris izgorjenog baruta. Prosto je rezao nosnice kada bih udisao. Nešto se dogodilo. Nešto veliko. Policijske patrole koje srećemo uz put ništa ne znaju, ili neće da kažu. U Bjelovar se ne može, nego moramo zaobilaziti. Da nemam djecu sa sobom, istražio bih što se događa. (...)“¹⁹ Stoga je krenuo dalje, prema Zagrebu...

Na takav je tjeskoban način naš grad doživio jedan – uvjetno rečeno – slučajni prolaznik, koji je svoj put morao odmah nastaviti dalje. I bio je u pravu: nešto se dogodilo. Zaista nešto veliko. Oštar miris baruta koji je osjetio bio je miris – ako već ne samoga pakla – a ono njegova predvorja, u kojemu smo se našli tu, na zemlji, svi mi... Jer toga datuma ujutro, poput brojnih drugih gradova i mjesta u Hrvatskoj, i

¹⁸ Marica Topić Sinjaković, „Tri moja pakla: bila sam liječnica u ratu – crtice iz dnevnika“; u knjizi M. Čurka *Moji suborci. Domovinski rat 1990. – 1995.*, Grafocentar, Zagreb, i UDVDR Bjelovar, Bjelovar, 2008., str. 390-428. – Isto i u knjizi M. Čurka, *Mi smo htjeli. Domovinski rat 1990. – 1995.*, str. 15-47.

¹⁹ Zoran Filipović, *Dnevnik smrti 1991.*, Naklada Zoro, Zagreb – Sarajevo, 2006., str. 112.

Slika 3. Naslovnica knjige *Dnevnik smrti 1991.* Zorana Filipovića

Bjelovar je bio napadnut! Kao ratni povjerenik za zaštitu spomenika kulture tadašnjeg Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske svojim sam fotoaparatom odmah idućeg jutra registrirao kobne učinke pokušaja razaranja našega grada; s dvanaest različitih strana u Hrvatskoj tražili su me da im pošaljem te fotografije (uz fotografije glasovite hrvatske fotografkinje Marije Braut, koja je svojim objektivom ovjekovječila razorne učinke eksplozije skladišta streljiva na Barutani, te Đure Đerija, Senke Budimir i Predraga Kovača, npr.), a opisi ratnih zbivanja u Bjelovaru objelodanjeni su u nekoliko zbornika, časopisa i novina. U jednom od svojih tekstova odgovorno sam napisao da je naš grad u tome jednom jedinom danu nametnutog nam rata stradao više negoli neki drugi hrvatski gradovi, izloženi agresiji dulje vrijeme. Bezumni čin uništavanja ovoga grada i ugrožavanja života njegovih stanovnika kao i pokušaj zatiranja njegova kulturno-povijesnog naslijeđa uslijedio je nakon

bezuspješnih pregovora civilnih vlasti s predstavnicima Jugoslavenske narodne armije, koji su bili upriličeni s namjerom da vrlo jak garnizon vojske, opskrbljen velikom količinom teškog naoružanja i prepunim skladištima oružja i streljiva, mirno napusti Bjelovar (kako je to primjerice bilo izvedeno u susjednoj Koprivnici).

Poput Zorana Filipovića, i sâm sam bio jedan od onih koji su iz dana u dan pomno vodili ratni dnevnik (ili poput spomenutog književnika Antuna Šimunića, koji mi je 4. rujna 1991. iz Osijeka pisao: „Jučer je cijeli Osijek imao bezumni, razaralački ratni dan, kada skoro nitko nije išao na posao. S baranjske strane, s Vinkovačke ceste i iz vojarne u gradu tučen je Osijek više sati... Pakao kuca na vrata Osijeka.“ Odgovorih mu: „I na vrata Bjelovara, dragi moj Antune! Na vrata koja su baš njima uvijek bila širom otvorena...“

I zaista, otvorilo se grotlo toga pakla, a zbivanja sam opisao u svom ratnom dnevniku od 29. rujna do 9. kolovoza 1991., u knjizi pod naslovom *Bjelovarski ratni tjedan. Dnevnički zapisi 1991.*²⁰ kojemu je jedan od dvojice recenzenata bio upravo Z. Filipović²¹

5.

Moj dnevnik pisan je iz dana u dan za vrijeme ratnih zbivanja u Bjelovaru počevši s nedjeljom, 29. rujna. Ne znam, zapravo, ZAŠTO sam ga počeo pisati, to je bilo gotovo nesvjesno, javila se spontano duboka unutarinja potreba da vlastite doživljaje i proživljavanja spontano zapišem, bez želje i volje da se ti zapisi objave. Ali, nedugo zatim dogodilo se upravo suprotno, jer je tadašnji urednik odmah prihvatio moje tekstove koji su u jedanaest nastavaka objelodanjeni u lokalnom *Bjelovarskom listu*, u mojoj rubrici *Pogled u sadašnjost*, koja je spontano nastavljena nakon rubrike *Pogled u prošlost*. Ali pouzdano znam KAKO sam pisao tu dnevničku prozu i što sam pri tome osjećao, tj. kako sam se osjećao cijelo to vrijeme, zabrinut za svoju obitelj, koja je stanovala na dvije lokacije u gradu.

Nakon toga, ovaj je dnevnik objelodanjen u časopisu za književnost, kulturu i druga društvena zbivanja *Rusan*²² s fotografijama koje sam snimio odmah rano ujutro sljedećega dana, a koje su bile razasute u cijelom tom broju časopisa pod naslovom *Ranjeni Bjelovar*. Dvadeset godina kasnije jedan se ulomak našao u predgo-

²⁰ Mladen Medar, *Bjelovarski ratni tjedan. Dnevnički zapisi 1991.*, Grad Bjelovar, 2011.

²¹ Predstavio ju je zajedno s tadašnjim zapovjednikom Kriznog štaba Bilogorsko-podravske regije Stjepanom Budinskim u okviru programa upriličenog u povodu Dana grada Bjelovara u rujnu 2011. godine. U knjizi je prvi put objavljen i raspored postrojbi u obrani Bjelovara prema rekonstrukciji S. Budinskog te rekonstrukciji zapovjednika obrane grada brigadira Josipa Tomšića. Nakon njezina predstavljanja u Velikoj dvorani Gradskog muzeja, svečano je na prvom katu muzeja otvoren stalni postav Domovinskog rata.

²² Mladen Medar, *Bjelovarski ratni tjedan*, u: *Rusan*, časopis za književnost, kulturu i druga društvena zbivanja, br. 2-3, Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, Bjelovar, 1992., str. 79-90.

voru kataloga izložbe *20. obljetnica Domovinskog rata 2011. godine*²³ i nakraju, sljedeće godine, objavljen je kao drugi dio knjige *Bjelovarski ratni tjedan. Dnevnički zapisi 1991. Zašto drugi?*

Naime, koncipirao sam je kao svojevrsnu trilogiju, tj. u tri glavna poglavlja: *Prolog, Bjelovarski ratni tjedan i Epilog*. U *Prologu* dajem kulturno-povijesni okvir radi boljeg upoznavanja grada, njegove prošlosti i sadašnjosti (isključivo na temelju brojnih vlastitih radova o našem gradu), kako bi se vidjelo *kakav* je to grad i *kakve* je to ljude agresor htio uništiti. Drugi dio središnja su zbivanja, tj. *Bjelovarski ratni tjedan – od 29. rujna do 9. listopada 1991.* (tu sam u naslovu poglavlja i u kazalu učinio nehотиčnu pogrešku koja je i otisnuta u knjizi, napisavši „kolovoza“ umjesto listopada – jedan od mojih prijatelja, psihijatar, kojeg također spominjem u knjizi i koji je, nažalost, prerano umro, protumačio je to kao logičan, nesvjestan poriv da događaje vratim u razdoblje *prije* napada na Bjelovar i njegova razaranja!). I, nakraju, treći dio knjige nosi naziv *Epilog*, u kojemu sam objelodanio statističke podatke o oštećenim spomenicima kulture u Bjelovaru kao ratni povjerenik za zaštitu spomenika kulture tadašnjeg Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske (slika 4).

Slika 4. Jedna od uništenih obiteljskih kuća na Vojnoviću, u tadašnjoj ulici JNA
(iz knjige Mladena Medara, 1991., str.79)

²³ Mladen Medar, Uvodna riječ, u: *Uz 20. obljetnicu Domovinskog rata* (katalog izložbe), Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar, 2011., str. 2-7.

I zaista, uz danas pokojnog prof. Eduarda Špoljara (čija je recenzija, napisana već u kolovozu 1992., objelodanjena u uvodnom dijelu knjige) nisam mogao imati boljeg i mjerodavnijeg drugog recenzenta – Zorana Filipovića, s kojim sam na određeni način zajedno proživljavao one trenutke napada na Bjelovar 29. rujna, kada je svatko od nas bio na „svojoj“ strani barijere, koju on nije uspio svladati i ući u grad. I da smo tada znali da se tu nalazimo, obojica „tako blizu a tako daleko“, mogli smo kroz tu u tom trenutku nepremostivu barijeru pružiti jedan drugome ruku...

6.

Postoje tri detalja (dva prije pokušaja razaranja grada i jedan nakon što je oslobođen) koja nisam opisao u svom dnevniku, jer se nisu dogodila u vremenskom okviru kojim sam obuhvatio zbivanja u Bjelovaru, što mi je dan-danas krivo. Ali, eto, sada je prigoda da to ispravim, tj. nadopunim!

1) Dok se još nije ništa činilo tako drastičnim, jednoga poslijepodneva grad su nadletjela dva zrakoplova Jugoslavenske narodne armije (MIG-ovi?). Njihove prijetecete prelete nikada neću zaboraviti. Jer u niskom, brišućem letu našli su se, jedan iza drugoga sasvim nisko u mom dvorištu, u Franjevačkoj ulici, gdje smo tada stanovali, a njihovi zvukovi doslovno su me „prikovali“ u fotelju., tim više što je rigajući plamen iz stražnjeg, ispušnog dijela motora drugog zrakoplova liznuo prozor do dvorišta, odnosno do ulice na istočnoj strani! Nevjerojatna, nestvarna, nikada do tada doživljena, paklena scena! Naglo su se tada uzdigli, prije no što su došli do visoke ulične ograde od opeke. I nestali u smjeru istoka...

2) Uzbune danima prije napada... Toga dana zaurale su sirene. Ulicama koje su u trenu opustjele trčao sam na kupalište po suprugu, koja je tamo, sunčajući se, zaspala dubokim snom ništa ne sluteći. Trčeći, jedva sam se, teško dišući, probijao kroz zgusnuti zrak, tjeskoba se spustila na grad poput guste magle, strah je bio gotovo opipljiv, trčeći činilo mi se da idem polako, prepolako, kao u usporenom filmu... Kad sam napokon stigao, kupalište je bilo gotovo potpuno pusto, tamo se nalazila samo ona! Naravno, vratili smo se kući...

3) Osobito me godinama mučio jedan događaj, koji mi je često bio pred očima, ali – unatoč povremenom porivu – nisam ga stavljao na papir. I najednom – otkrio sam ga u jednom drugom dnevniku! Tragajući za građom koja bi mi poslužila da što više osnažim temu koje sam se prihvatio, ne bez emocija ustanovio sam da je jedan od tih događaja u literaturi ipak registriran! Opisala ga je prognanica Anica Marić iz Vukovara pod naslovom *Ratni dnevnik, 31. svibnja – 18. studenoga 1991.*, koja se nalazila u jednom od autobusa (danas živi u Rovinju). Objelodanjen je u izdanjima Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u Zagrebu 2008. godine pod naslovom *I Dom umirovljenika bio je meta*. A. Marić i sama je autorica

dva ratna dnevnika: prvi, opširniji, nosi jednostavan naslov *Ratni dnevnik*, a drugi, opsegom manji, ali sadržajnijega i znakovitijega naslova *Putovanje srpskim putovima zastrašivanja* na određeni način predstavlja rasplet onoga prvog.

Naime, kada je bjelovarska 105. brigada preuzela obranu u istočnoj Slavoniji, s prve linije fronte, iz Nuštra, počelo je sklanjanje stanovnika, poglavito majki s djecom. I u Bjelovar su povremeno dolazili konvoji autobusa, pa je u đaćkom domu tada otvorena ambulanta za zbrinjavanje, i opet poglavito majki s djecom. Najprije su dolazili na korzo, ali ih je uskoro policija počela preusmjeravati u školsku sportsku dvoranu, gdje su bili zbrinjavani (tamo sam se susreo i s dr. Klobučićem, ali i osobom s kojom sam surađivao cijelo vrijeme rata baveći se zaštitom spomenika kulture: liječnikom dr. Janom Galusom, Nizozemcem, pripadnikom europskih promatrača „u bijelom“).

Bijah svjedokom njihova (prvog?) dolaska: jednoga jutra na korzu se pojavio konvoj autobusa, punih žena, djece i starijih muškaraca. Autobusi su imali registracijske tablice VK. Lica prestrašena, ispaćena... Atmosfera jesenska, maglovita... Izašavši iz autobusa, zaustavio me jedan stariji čovjek pitajući za WC. Uputio sam ga u zgradu „Croatia“ osiguranja ne uspjevši s njim razgovarati. Došao sam do kraja Trga Eugena Kvaternika kadli je velikom brzinom, u svom privatnom automobilu, ozbiljna lica, blijed, gotovo bez kapi krvi u licu, iz Strossmayerove ulice na korzo velikom brzinom jurio hitajući im u pomoć dr. med. Špiro Klobučić, koji je tada bio, kao rukovoditelj Djelatnosti opće medicine, član Kriznog štaba Medicinskog centra Bjelovar. I sam spominje da je „padom Vukovara došlo i u Bjelovar mnogo autobusa s prognanicima, koji su bili smješteni u Domu umirovljenika i Športskoj dvorani, gdje je bila otvorena privremena ambulanta, sve do odlaska prognanika na slobodni dio Hrvatske“.²⁴

Rekoh, nikada tu scenu, koja mi je ostala trajno u sjećanju ali potisnuta u podsvijest da bi u određenim trenucima burno „izvirila“, nisam opisao.

Jer, u studenome 1991. godine, kada je Bjelovar već bio izvan opasnosti koja mu je prijetila do 29. rujna, autorica spomenutog dnevnika, koja je bila u jednom od autobusa, taj je događaj u svom dnevniku u petak 22. studenoga 1991. iscrpno opisala. Radilo se o jednom kasnijem konvoju u kojemu su bile samo žene i djeca, kad su muškarci već završili u logoru. Ovdje citiram samo one ključne, dramatičnije trenutke njihova boravka toga dana u Bjelovaru:

„Oko 7,00 sati u jutro stigli smo u Bjelovar. Kiša je prestala padati. Kad smo stali na semaforu, vozač je otvorio vrata da se malo provjetri jer smo sigurno nesnosno zaudarali. Djeca su išla u školu i kad su čuli da smo iz Vukovara, ulazila su u autobus i davali nam svoj džeparac, a oni koji su već kupili užinu za taj dan dijelili su

²⁴ Špiro Klobučić, Djelatnost Opće medicine tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.), *Bjelovarski zbornik 6* (posvećen 150. obljetnici bolnice u Bjelovaru 1845. – 1995.), Matica hrvatska Ogranak Bjelovar i Opća bolnica Bjelovar, Bjelovar, 2003., str. 261. – Isto i u knjizi M. Čurka *Sjećanja na Domovinski rat 1990. – 1995.*, Bjelovar – Zagreb, 2010., str. 45 (ali pod naslovom *Primarna zdravstvena zaštita u Domovinskom ratu*).

nam hranu jer su mislili da smo gladni. Našim bakama bile su pune oči suza. Nije dugo trajalo i došli smo u Bjelovar pred športsku dvoranu ili neki društveni dom, ne znam točno. Uglavnom prostorija u koju smo ušli bila je prazna i imala je binu. Tamo je bio gradonačelnik Bjelovara (bio je to Stanislav Pavlić. Međutim, povijesna je činjenica da je prvi gradonačelnik od 1993. bio Josip Kurtak, a Pavlić je još bio Predsjednik skupštine općine Bjelovar – nap. M.M.) s nekoliko ljudi. Zaželio nam je dobrodošlicu u Bjelovar i rekao nam da su nam vrata Bjelovarčana otvorena te da nas dočekuju otvorena srca. Kazali smo mu da se zahvaljujemo, ali da mi želimo u Zagreb. Odgovorio nam je da se prvo malo odmorimo od puta, a on će zvati nekoga i Zagreb (tada je gradonačelnik Zagreba bio Bjelovarčanin, glumac Boris Buzančić – nap. M.M.) i prenijeti mu naše zahtjeve. Složili smo se s tim. Trebalo nam je napokon malo pravog odmora. . (...)

Nešto poslije 12,00 sati pojavio se gradonačelnik pokušavajući nas uvjeriti da je za nas bolje da ostanemo u Bjelovaru nego da idemo u Zagreb. Oglušio se na razloge koje smo spominjali, a koji su nas tjerali u Zagreb, u jednom trenutku kada je graja žena bila najjača, uzviknuo je: „Nemate vi zeleno svjetlo za Zagreb.“ Nastao je tajac u dvorani. Nismo mogle vjerovati da nam je to rekao. Pitala sam ga tko je njima u Zagrebu dao zeleno svjetlo da tako iznevjere Vukovar. Nije mi mogao odgovoriti, a mi smo istoga časa krenule prema autobusima. Sjedile smo u autobusima oko sat vremena, a onda su nam došli kazati da nema vozača autobusa jer su jako umorni i otišli su svojim kućama odmoriti se. Bilo je već oko 16,00 sati poslije podne jer su natezanja i međusobno nadmudrivanje s gradonačelnikom i njegovim ljudima predugo trajala. Odmah nakon obavijesti da nema vozača u autobuse su nam počeli ulaziti građani Bjelovara koji su tu bili gotovo cijeli dan i željeli nas prihvatiti u svoje domove. Molili su nas da ostanemo u Bjelovaru, no nakon što smo im objasnile što zapravo želimo, složili su se s nama uz napomenu da kad sve obavimo u Zagrebu, dođemo ponovno u Bjelovar. Obećale smo da ćemo sigurno doći u Bjelovar. Čekale smo još možda pola sata i pošto se vozači nisu pojavili dogovorile smo se da ćemo u Zagreb krenuti pješice. Imale smo još toliko snage da tih šezdesetak kilometara prijeđemo pješice. Uzele smo najnužnije, zapravo mlađe žene nisu ni imale puno prtljage. Žene s djecom odlučile su ostati. Krenuli smo, a Bjelovarčani su stajali s jedne i druge strane ceste i plakali ispraćajući nas. Odjednom se ispred nas stvorio gradonačelnik u vozilu i rekao nam da se vratimo u autobuse. Vozači su se pojavili, a gradonačelnik nas uvjerava da će nas voziti za Zagreb. Krenuli smo odmah. Bjelovarčani su nam pljeskali i pozdravljali nas uzdignutim rukama i pokazujući dva prsta u obliku slova „V“²⁵.

²⁵ Anica Marić, „Ratni dnevnik, 13. Ožujka – 18. Studenoga 1991., u knjizi: *Grad je bio meta: bolnica, Dom umirovljenika... (Agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku i srpska okupacija Vukovara 1991.)*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2008., str 222-226.

Na kraju ovog članka, uz izvore i literaturu koji su korišteni za temeljnu temu, donosim i popis literature, kako službene i povijesne, tako i popis nekoliko književnih djela koja općenito govore o ovoj problematici, tj. ratnim zbivanjima na području Bjelovarsko-bilogorske županije (Bjelovaru, Daruvaru, Garešnici, Grubišnom Polju i Čazmi), na graničnim područjima s našom županijom (Pakracu, Lipiku, Kusionjama) te na bojišnicama istočne i zapadne Slavonije, gdje je u borbama sudjelovala i bjelovarska 105. brigada Hrvatske vojske.

U zaključku još jednom citiram dio Krležinih misli (ovdje već navedenih u većoj cjelini) o ratu i njegovoj besmislenosti:

„(...) Ovo ludilo nije nikakav fermetat, nego najbanalniji kriminal koji spada pod udar isto tako banalnih kaznenih zakona.“ Ipak, primjerenija riječ od riječi kriminal za to je ipak – zločin. Činjenica je to koja se može i mora primijeniti na sve ostale ratove, pa tako – gotovo cijelo stoljeće kasnije – i na brutalnost agresora u obrambenom nam Domovinskom ratu, vođenom od 1991. do 1995. godine. A ratni dnevnik – uza svu ostalu, sve brojniju literaturu o tom razdoblju hrvatske povijesti – s podacima o događanjima i sudbinama njihovih autora i onih koji su opisani u tim knjigama²⁶ ostaju kao trajno, dragocjeno svjedočanstvo o nečemu što se nikada više ne smije ponoviti.

²⁶ Vidjeti npr. niz od dvadesetak dokumentarnih knjiga autora Davora Runtića pod zajedničkim naslovom *Junaci Domovinskog rata. Ratne priče iz Domovinskog rata*, u izdanju „Neobične naklade“ Vinkovci – Šibenik. U njima se opisuju i sudbine nekoliko junaka Domovinskog rata iz Bjelovara i s bjelovarskog područja. U knjizi *Očenaš iz Hrvatske*, koju je priredila pjesnikinja i novinarka Đurđica Ivanišević („Teovizija“ Zagreb, 1996.), sabrani su i objelodanjeni eseji istaknutih osoba iz javnog kulturnog, znanstvenog, književnog, umjetničkog, političkog, vjerskog i drugih vidova života u Hrvatskoj, među njima tekst Majde Glavašević, supruge glasovitog Vukovarca Siniše Glavaševića, liječnice Vlaste Lederer, majke poginulog TV snimatelja Gordana Lederera, kardinala Vrhbosanske nadbiskupije Vinka Puljića, bibličara franjevca Bonaventure Dude, don Branka Sbutege, svećenika, humanista i borca za manjinska prava Hrvata Boke kotorske, Zorana Filipovića, ratnog fotografa i novinara, tada suradnika najpoznatijih svjetskih agencija, zatim prvorazredno svjedočanstvo Ivce, hrvatskog gardista (prezime mu nije objelodanjeno jer je u vrijeme bilježenja njegove izjave netom pobjegao iz kninskog zatvora), kao i Luce Buro, prognanice s područja Konavala, esej autora ovoga teksta i brojnih drugih, ukupno nas 89. A Lydia Scheuermann Hodak, spisateljica i dramatičarka, u svojim knjigama *Žena u svilenom košulji*, zatim u dva dijela knjige *Zmija oko vrata* i njezinu ponovljenom izdanju, ratnoj drami *Žene, ljubav i ratovi* te u knjizi *Frezije i još ponešto* (eseji koji imaju karakter dnevnika jer su označeni datumima) obrađuje istu problematiku s područja istočne Slavonije, poglavito Osijeka. Ali i njezinu dramskom djelu, tj. tragikomediji s tematikom iz Domovinskog rata *Zurim, dolazi mi moja maserka*, čiju je praižvedbu, u režiji Vlatka Dulića, izveo ansambel Bjelovarskoga kazališta 28. ožujka 1998. kao prvo djelo izvedeno na pozornici tog, 1997. godine obnovljenog, kazališta (vidjeti: M. Medar, *Od podruma do zvijezda. 15 godina Bjelovarskog kazališta / katalog izložbe*, Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar, 2012., str. 6). Međutim, ovdje treba istaknuti i svjetski uspjeh jednog njezina dramskog djela, a to su *Slike Marijine* o patnji žena i djevojčica u Domovinskom ratu, djelo koje je prevedeno na osam jezika i s velikim uspjehom izvedeno na svjetskim pozornicama te uvršteno u obveznu literaturu za studente komparativistike i dramske umjetnosti u Americi i Argentini te na Kazališnoj akademiji u Aleksandriji!

Literatura

- Davor MARIJAN, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Zagreb, Zagreb, 2009., poglavlje *Zborno područje Bjelovar*, str. 115-118 (zaključak: „Može se reći da je Zborno područje Bjelovar jedan od najvećih junaka operacije *Oluja*“, str. 118).
- Specijalna policija MUP-a RH u oslobodilačkoj operaciji „Oluja“ 1995. (prilozi)*, Zbornik radova, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb, Zagreb, 2008. (poglavlje: „Kratak pregled djelovanja SJP PU Bjelovarske ‘Omega’ u oslobodilačkoj operaciji ‘Oluja’“, str. 173).
- Dragutin HUBAK, *Policija na braniku Domovine 1991.-1992.*, MUP RH, Bjelovar, 1994.
- Jure ŠIMIĆ – Antun PERČULIJA – Stanko ŠTIMAC – Stjepan BUDINSKI – Josip TOMŠIĆ, *Bjelovar u Domovinskom ratu. Svjedoci vremena*, Bjelovarsko-bilogorska županija, Grad Bjelovar i Prosvjeta d.d. Bjelovar, Bjelovar, 1997.
29. rujana 1991., *Bjelovar – 47 fotografija ranjenog Bjelovara Predraga Kovača* (str. 103-140); Vladimir FERENČAK – Nada VRANKO NAGY – Stjepan GRABOVAC – Dubravko HABEK, *Udarni dan Ratne bolnice Bjelovar 29.9.1991.* (str. 141-144), u knjizi: Mato ČURAK, *Od Otkosa do Oluje*, „Grafocentar“, d.o.o. Sesvete i Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, Bjelovar, 2011.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. *Dokumenti*, knj 1.: *Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata Zagreb, Zagreb, 2007., Bjelovar na str. 23, 24, 45, 96, 143, 166, 297, 298, 299, 374, 415 i 543.
- Jakov GUMZEJ, *Od balvana do Daytona*, NTD „Mato Lovrak“, Zagreb, 1997., poglavlje: „U Bjelovaru i Varaždinu zaplijenjeno oružje JNA“ (str. 83).
- Uz desetu obljetnicu Domovinskog rata* (katalog izložbe), Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar, 2001. (tekstovi Đurđe Adlešić i Zorana Abramovića).
- Uz dvadesetu obljetnicu Domovinskog rata* (katalog izložbe) Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar, 2011. (tekstovi Zorana Abramovića, Božidara Gerića, Tomislava Matića, dr. sc. Ante Nazora i Mladena Medara).
- Mladen MEDAR, *Oštećena kulturno-povijesna jezgra Bjelovara*, *Rusan*, br. 2-3, Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, Bjelovar, 1992., str. 101-102.
- Mladen MEDAR, *Posljedice napada na Bjelovar 29. rujna 1991. godine*, *Bjelovarski zbornik* 4-5, Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, Bjelovar, 1994., str. 149-171 (s 27 autorovih fotografija).
- Mladen MEDAR, *Spomenička baština Bjelovara na meti agresora*, u: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i Zagrebačkoj regiji i Arheologija i obnova*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 17, Zagreb, 1996., str. 149-150.

- Mladen MEDAR, Željko Sabol – pjesnik dvaju gradova, *Republika*, god. LXVIII, br. 2, Društvo hrvatskih književnika i Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 47-58.
- Vladimir STRUGAR, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, Bjelovarsko-bilogorska županija, Bjelovar, 1996. (poglavlje VII. Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu, str. 183-195).
- Vladimir FERENČAK – Stjepan GRABOVAC – Dubravko HABEK, Darko KOŠČAK – Nenad MAJCAN, *Sanitetska služba 105. brigade hrvatske vojske (1991. – 1995.)*, Čvor, Bjelovar, 2012.
- Stjepan IVANIĆ, *Da se ne zaboravi. 105. brigada u Domovinskom ratu (1991. – 1992.)*, Udruga 105. brigade HV-a, Bjelovar, 2006.
- Bjelovar 10: 43 – barutana u šumi Bedenik 29. rujna 1991.*, Izvršno vijeće Skupštine općine Bjelovar – Odbor za obilježavanje žrtava Domovinskog rata, Bjelovar, 1992. (s 8 fotografija Marije Braut).
- Zastali u vječnosti ljubeći oltar Domovine – Kusunje 1991./1993.*, Grad Bjelovar i Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar, 2002.
- Senka BUDIMIR, *Pogled u sjećanje – ratne fotografije*, Bjelovar, 1996.
- Bjelovarski Sokolovi – čuvari hrvatskog neba*, Bjelovar, 1994.
- Mato ĆURAK, *Mi smo htjeli. Domovinski rat 1990-1995*, Bjelovar, 2006. – ISTI, *Moji saborci. Domovinski rat 1990.-1995.*, „Grafocentar“ Zagreb i UDVDR Bjelovar, Bjelovar, 2008. – ISTI, *Ratni doživljaji kroz fotografije. Domovinski rat 1990. – 1995.*, Bjelovar – Zagreb, 2010.
- Marin SABOLOVIĆ, *Kolekcija vojnih odlikovanja, metalnih oznaka i našivaka Ministarstva unutarnjih poslova, Zbora narodne garde i Hrvatske vojske (deplijan izložbe)* – dio ove zbirke izložen je u stalnom postavu Domovinskog rata Povijesnog odjela Gradskog muzeja Bjelovar.
- Durđica IVANIŠEVIĆ (sabrala i priredila), *Očenaš iz Hrvatske*, Teovizija, Zagreb, 1996.

Izvori

a) Prvi svjetski rat

- Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješачke pukovnije br. 16, knj. 1 (26. srpnja 1914. – 29. siječnja 1915.)*, Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar, 2004.
- Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješачke pukovnije br. 16, knj. 2 (30. siječnja 1915. – 23. lipnja 1918.)*, Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar, 2004.
- Miroslav KRLEŽA, *Iz davnih dana. Fragmenti dnevnika iz 1916-1917-1918-1919*, „Forum“, časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, god. XI, knj. XXIII, br. 3, Zagreb, 1972., str. 304.
- Miroslav KRLEŽA, *Dnevnik 1914.-17.*, NIŠP „Oslobođenje“ Sarajevo i Izdavačko poduzeće „Mladost“ Zagreb, Sarajevo, 1977.
- Iso KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, knj. 1 i 2, „Mladost“ Zagreb, 1986.

b) Drugi svjetski rat

Vladimir DEDIJER, *Dnevnik* (drugo izdanje), Beograd, 1951., str. 88.

Miroslav KRLEŽA, *Fragmenti dnevnika iz godine 1943*, „Forum“ JAZU, god. XI, knj. XXIII, br. 3, Zagreb, 1972.

Miroslav KRLEŽA, *Dnevnik 1933.-42.*, NIŠP „Oslobođenje“ Sarajevo i Izdavačko poduzeće „Mladost“ Zagreb, Sarajevo, 1977.

Miroslav KRLEŽA, *Dnevnik 1943.*, NIŠP „Oslobođenje“ Sarajevo i Izdavačko poduzeće „Mladost“ Zagreb, Sarajevo, 1977.

Josip HORVAT, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943. – 1945.*, Sveučilišna naklada „Liber“, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.

c) Domovinski rat

Vladimir STOJSAVLJEVIĆ, *Ljetni dnevnik rata*, Fraktura, Zagreb, 1991. (drugo izdanje 1992.).

Antun ŠIMUNIĆ, *Ratni dnevnik iz Osijeka, Ognjište, hrvatska književna smotra*, br. 3, Karlovac, 1991.

Antun ŠIMUNIĆ, *Ratni dnevnik iz Osijeka*, u: *Sto hrvatskih pisaca '92*, Matica hrvatska Zaprešić i Croatia-Press Multimedia Zagreb/Bonn, Zaprešić i Zagreb, 1992.

Stjepan TOMAŠ, *Moj tata spava s anđelima. Dnevnički zapisi*, „Mladost“ Zagreb, 1992. (nadopunjeno, ponovljeno izdanje pod naslovom *Mali ratni dnevnik*, Alfa, Zagreb, 1994.

Veljko BARBIERI, *Tko je sa mnom palio kukuruz (Pakrački dnevnik)*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1996.

Nikola IVKANEC, *Moja sjećanja. Domovinski rat '91.-'95. Glina, Daruvar, Pakrac, Čazma, Daruvar, Pakrac*, 2006.

Marica TOPIĆ SINJAKOVIĆ, *Tri moja pakla: bila sam liječnica u ratu – crtice iz dnevnika*, u knjizi M. Ćurka *Moji suborci. Domovinski rat 1990. – 1995.*, „Grafocentar“ Zagreb i UDVDR Bjelovar, Bjelovar, 2008., str. 390-428. – Isto i u knjizi M. Ćurka *Mi smo htjeli. Domovinski rat 1990-1995*, str. 15-47.

Anica MARIĆ, *Ratni dnevnik*, 13. svibnja – 18. studenoga 1991., u knjizi: *Grad je bio meta: bolnica, Dom umirovljenika... (Agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku i srpska okupacija Vukovara 1991.)*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2008., str. 152-226.

Zoran FILIPOVIĆ, *Dnevnik smrti*, Naklada „Zoro“, Zagreb, 2006., str. 112 (drugo izdanje).

Mladen MEDAR, *Bjelovarski ratni tjedan, Rusan*, br. 2-3, Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, Bjelovar, 1992., str. 79-90.

Mladen MEDAR, *Bjelovarski ratni tjedan. Dnevnički zapisi 1991.*, Grad Bjelovar, Bjelovar, 2012.

Poglavlje *Domovinski rat s četiri teksta četrnaestoro autora*, u: *Bjelovarski zbornik 6*, Matica hrvatska Ogranak Bjelovar i Opća bolnica Bjelovar, Bjelovar, 2006. (broj posvećen 150. obljetnici bolnice u Bjelovaru 1845. – 1995.).

Wartime Diaries with an Emphasis on the Homeland War 1991–1995 and the Events in Bjelovar

Summary

In the introductory part, the following world-known authors are mentioned as examples of diary keeping: Anna Frank, André Gide and Thomas Mann. The diaries by Croatian authors Dragojla Jarnević, a member of the Croatian Revival Movement, and Josip Pavičić from Bjelovar, are further mentioned. For the purposes of this study, an insight is offered into the diaries kept during World War One by Iso Kršnjavi, Ivo Vojnović and Miroslav Krleža, as well as the Imperial and Royal Varaždin Infantry Regiment no. 16, which was seated in Bjelovar. As testimonies from World War Two, diaries by Josip Horvat, Miroslav Krleža and Vladimir Dedijer, from all of which brief quotes are given, are of major importance.

The Homeland War is the topic of the diaries kept by two Croatian writers – Antun Šimunić and Stjepan Tomaš from Osijek, while Martin Barić brings the writings kept by those who had been performing continuous attacks on Karlovac during a period of four years. For the Bjelovar–Bilogora County and its margin areas, wartime testimonies of significance may – partly in the diary form – be found in the books by Nikola Ivkanac and Stjepan Ivanić. A further particularly important diary is the one that was written by medical doctor Marica Topić Sinjaković.

In this paper, the author brings the testimonies of the events in Bjelovar during the Homeland War, starting with the beginning of the attack on Bjelovar on Sunday, 29 September 1991, and the events that had followed during the following days. The testimonies rely on the book by Zoran Filipović – *Dnevnik smrti 1991. (The Diary of Death 1991)* and the author's own book entitled *Bjelovarski ratni tjedan – dnevnički zapisi 1991. (The Bjelovar War Week – The Diary of 1991)*. The author refers to three additional events not registered in his book.

Finally, an excerpt from the diary kept by Anica Marić, a displaced person from Vukovar, in which she describes the stopping of the bus convoy from Vukovar in Bjelovar, as well as her experience that day in Bjelovar, is given.

Keywords: Bjelovar; diaries; World Wars One and Two; Homeland War.

